

MÜNEVVER OKUR
MERİÇ*

Meřā'irü'ş-Şu'arā'da Sultan Cem'le İlgili Yanlış Bilgiler

Incorrect Knowledges are About Sultan Djem in
Meřā'irü'ş-Şu'arā

ÖZET

Şuarâ tezkireleri şair ve yazarların hayat hikâyelerini onların eserlerinden örnekler vererek tanıtan biyografik eserlerdir. Tezkiyecilerin, tanıttıkları şair veya yazarların bütün eserlerini teker teker inceleme imkânları olmadığından verdikleri bilgiler, ilmi araştırma için sınırlı ve eksik olmaktadır. Âşık Çelebi'nin *Meřā'irü'ş-Şu'arā* adlı tezkiresinde Sultan Cem hakkındaki bazı bilgilerin doğru olması bu duruma bir örnektir. Bu çalışmada müellifin Cem hakkında yanlışlığı hususlar üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER

Sultan Cem, Âşık Çelebi, *Meřā'irü'ş-Şu'arā*, Bursalı Belîğ.

ABSTRACT

In this article some incorrect knowledges are discussed about Sultan Djem (d. 1495) who is one of sons of Fatih Sultan Mehmed in Tezkere of Âşık Çelebi *Meřā'irü'ş-Şu'arā*.

KEYWORDS

Sultan Djem, Âşık Çelebi, *Meřā'irü'ş-Şu'arā*, Bursalı Belîğ.

I. Giriş

Bilindiği gibi şuarâ tezkireleri şair ve yazarların hayat hikâyelerini onların eserlerinden örnekler vererek tanıtan biyografik eserlerdir. Tezkiyecilerin, tanıttıkları şair veya yazarların bütün eserlerini teker teker inceleme imkânları olmadığından verdikleri bilgiler, ilmi araştırma için sınırlı ve eksik olmaktadır. Âşık Çelebi'nin *Meřā'irü'ş-Şu'arā* adlı tezkiresinde Sultan Cem hakkında verdiği bazı bilgilerin doğru olmaması bu duruma bir örnektir. Bu çalışmada müellifin Cem hakkında yanlışlığı hususlar üzerinde durulmuştur. Tespitlerimiz ne Âşık Çelebi'nin kişiliğine ve ne de eserine yönelik değildir. Sadece eski Türk edebiyatı araştırmacılarının, tezkirelerdeki bilgilere daha ihtiyatla yaklaşmaları hususuna dikkati çekmeyi amaçlıyoruz.

* Türkolog.

1520’de Üsküp’te doğan Âşık Çelebi, aslen Bağdatlı olup Hz. Muhammed (ö. 632)’in soyundandır. Gençlik yıllarını İstanbul’da geçirmiş, medrese eğitimi almış, kuvvetli bir edebi kültüre sahiptir. Dönemin ünlü şairleriyle arkadaşlık kurmuş, değişik şehirlerde kadılık görevinde bulunduğundan sonra 1572’de Üsküp’te ölmüştür.

Âşık Çelebi, 976/1568’de yazdığı “şairlerin duyuları, hassaları” anlamına gelen *Meşâ’irü’ş-şu’arâ* adlı eseriyle ünlüdür.¹ “Tezkirenin asıl metin kısmında 427 şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilip çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Eserin en önemli tarafı Âşık Çelebi’nin bizzat şairlerin kendisinden öğrendiği veya yakınlarından duyduğu en doğru ve en geniş bilgiyi vermesi, bir psikolog gibi hem şairleri hem de olayları yorumlamasıdır.” (Şentürk-Kartal 2004: 320). Âşık Çelebi’nin yukarıda anılan eseri araştırmacıların şüphesiz çok sık başvurdukları, güvenilir kaynak eserlerden biridir.²

Sultan Cem üzerinde araştırma yapan kimi günümüz edebiyatçıları, incelemelerinde öncelikle şairin eserlerini esas almaları gerekirken peşinen doğru kabul ettikleri tezkirelerdeki bilgilerle yetinmektedirler. Bu yaklaşımla elde edilen bilgiler ise çoğu zaman yetersiz, noksan ve yanlış olmaktadır. Âşık Çelebi’nin *Meşâ’irü’ş-şu’arâ* ‘sındaki Cem’le ilgili bilgiler de böyledir.

II. Âşık Çelebi’nin Cem’le İlgili Yanıldığı Hususlar

1. Sultan Cem’in Türkçe divanını babasına ithaf etmesi

Âşık Çelebi tezkiresinde “Sultan Mehmed namına tertîb-i divan ve nazm-ı âyîn ü erkân eyledi” (vr. 67^a) der. Bilindiği gibi şair ya da müellifler, eserlerini kime ithaf ediyorlarsa bunu eserlerinde belirtirler. Âşık Çelebi’nin yukarıdaki beyanına rağmen divanda bunu gösteren hiçbir kayıt bulunmamaktadır. O hâlde Cem Sultan Türkçe divanını Babasına ithaf etmemiştir. Buna mukabil *Cemşîd ü Hurşîd* adlı mesnevisini babasına ithaf ettiği şu beyitlerle bildirmektedir:

¹ Cem’in ölümünden (H. 900/M. 1495) 74 yıl sonra kaleme alınmıştır.

² *Pîr Mehmed Âşık Çelebi Tezkiresi*, Muhammed b. Muhammed Tercümesi, İSAM Kütüphanesi [003501G], Yazma, 299 varak.

Didüm Sultan Muḥammed adına ben
Ki her beyti ola gün bigi rüşen
Ki oldur pādişāh-ı heft-iklīm
Kılur şehler kāmusu aña ta'zīm

(Meriç 1997: 153; beyit 1092, 1093)

«Her beyti gün gibi aydınlık olan bu kitabı Sultan Muhammed adına yazdım. O, bütün beylerin saygı duyduğu, dünyanın yedi bölgesinin padişahıdır.»

Âşık Çelebi'nin yanılmış olması şu ihtimali akla getirmektedir:

Müellifin, tezkiresinde Cem'in *Cemşîd ü Hurşîd ve Fâl-ı reyḥân*² adlı mesnevilerinden hiç söz etmemiş olması onun bu iki eseri görmediği, hatta Türkçe divanını da görmeyip tetkik etmediği düşüncesini doğurmaktadır. Herhâlde Âşık Çelebi bir şekilde "Cem'in babasına ithaf ettiği bir eseri" olduğunu duymuş, hiçbir eserini görmediğinden bu ithaf sözünü onun divanına yakıştırmış olmalıdır.

2. Sultan Cem'in ölüm tarihi ve mezar yeri

Âşık Çelebi, Cem'in ölümü ile ilgili "Muradiye Camii civarında defn idüp yerine yaturdular." (vr. 67^b) demektedir. Yukarıdaki cümlede yer alan "civarında" sözü, mekânda belirsizlik gösterir. Hâlbuki Sultan Cem, babası Fatih Sultan Mehmet'in Bursa-Muradiye'de büyük oğlu Şehzade Mustafa için özel olarak yaptırdığı türbede, ağabeyinin yanında defnedilmiştir. Şimdi o türbe Sultan Cem Türbesi olarak anılmaktadır.

Âşık Çelebi, Cem'in ölümüne şu beyitleri söyler:

"Li-muḥarririhî:

Ne gök yüzünde meh kâlur ne ḥurşîd

Ne yeryüzünde Cem kalur ne Cemşîd³

² *Fâl-ı reyḥân* için bk. Meriç 1992: 62-65.

³ Bursalı Belîğ tezkiresinde bu beyti Cem'in *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisinden bir örnek olarak vermektedir. Oysa beyit Âşık Çelebi'ye aittir ve mesnevîde yer almaz. Belîğ, *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisini şöyle tanıtmaktadır: "Hoca Salmân'ın Cemşîd ü Hurşîd nâm Fârisî manzûmesini vâlidî Sultan Muhammed nâmına tercüme etmiştir." (1885: 51). Belîğ'e göre Cem'in eseri tercümedir. Oysa İslâmî edebiyatlarda aşk konulu

Ecel cāmını içerken şād olup Cem
Dimiş kim şimdi buldum dāfi’i ğam

Merhūm sene ihdā ve tis’a mi’ede vefāt idüp tārīḫ-i vefātı budur.” diyerek şairin ölüm tarihini H. 901 olarak veriyor ve yanılıyor. Hâlbuki Cem’in ölümü H. 29 Cemaziyel-evvel 900 Salı günü / M. 24-25 Şubat 1495 Çarşamba sabahı şafak vaktindedir (Hoca Sâdettin 1279: II, 38).

3. Frengistan’da şehri Nitse (Nis)’te Cem Bahçesi denilen bağda neşeli bir hâlde dinlenmesi

Âşık Çelebi Cem için “Hatta Frengistân’da şehri Nitse’de Cem bahçesi demekle ma’rûf bağda eyyâm-ı neşât u ferâğda...” ifadesini kullanmaktadır. Sultan Cem ve kafilesinin esir olarak götürülüp Fransa’da alkonulduğu ilk durak yeri Nis şehridir. Sultan Cem’in burada Âşık Çelebi’nin belirttiği gibi “eyyâm-ı neşât u ferâğda” neşeli, sevinçli bir şekilde istirahat edip dinlenmesi mümkün değildir, zira Fransa kralı XI. Louise’ten gelecek oturma iznini 112 gündür endişeli bir hâlde beklemektedir.

Âşık Çelebi, “... şehri Nitse’te Cem Bahçesi demekle...” ifadesine “ma’rûf” sıfatını da ekleyerek abartılı bir şekilde öteden beri bu adla anılan meşhur bir bahçe varmış izlenimi uyandırıyor. Oysa Cem Bahçesi

mesnevilerde konu, vezin ve kafiye müşterektir. Konu başlıkları genellikle Farsça yazılır. Her mesnevi şairi eserinde mesnevilere özgü motifleri işlemek zorundadır. Şair eserine tevhid, münacaat, na’t, mirac-name, devrin hükümdarının övülmesi, dört halifeye övgü, sözün övülmesi, telif sebebi vb. bölümlerle başlar. Mesnevilerde giriş, gelişme ve sonuç bölümleri bulunur. Ayrıca şair az veya çok bazı farklılıklar olsa da şu motifleri de işlemek zorundadır: 1- rüyada görülen kıza âşık olma, 2- sevgiliyi bulmak için vatandan ayrılma, 3- aşk yüzünden bayılma, 4- bayılanların gül suyu ile ayılması, 5- iki cevher verilmesi, 6- deniz yolculuğuna çıkılması, 7- masal unsurları ve olağanüstü olayların bulunması, 8- iki sevgilinin ayrılması, 9- sevgiliye kavuşma, 10- içki meclisleri, 11- tütsü yakmak, 12- savaş hazırlığı, 13- avlanma, 14- kırk gün kırk gece düğün yapılması vb.

Mesnevi şairinin eserini yazarken yukarıdaki motifleri işlemek zorunda olduğu göz önüne alındığında aynı konunun farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda başka şairler tarafından işlenmiş olması, bunların birbirinden kopya veya tercüme olduğu anlamına gelemeyeceği, hüküm verirken daha dikkatli olmak gerektiği gerçeğine bizi götürür.

denilen bağ Nis'te değil Rodos'tadır. Ziver Beg: "Otâğ-ı Hümâyûn Kızıltepe üzerinde kurulmuştur. Hakikat-ı hâl ise Sultan Süleyman hazretlerinin Öküz Burnu'na (Cap Vodi) yanaştığı müsbettir... Erimo Castro namında bir mevki idüğü muharrerdir. Halk lisanında ise buna "Cem Bahçesi" dinüp mevki-i Villa-nova kal'a kapısındaki bahçe gösterilmektedir." der (1312: 129-143). İsmail Hami Danişmend, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1522'de Rodos'u fethinde Türk donanmasının H. 29 Receb 928 / M. 24 Haziran 1521 Salı günü adaya gelişinde ilk çıkarma yapılan yerin, adanın kuzey-batısında Villa-nova kalesinin karşısındaki bahçe olduğunu ve bu bahçeye "Cem Bahçesi" denildiğini ifade eder (1947: II, 495). Kâtip Çelebi de: "Ramazan-ı şerifin üçünde (27 Temmuz) yeri yüce padişah Marmaris'ten karşı adaya geçip daha önce donanma Rodos'a yakın varınca Mustafa Paşa ve Kara Mahmut adındaki reisi birkaç parça kadirga ile Haske denen adaya gönderip hisarını aldıktan sonra Rodos adasında "Cem Bahçesi" önüne gelmişti." demektedir (Gökyay 1973: 36). Bütün bu alıntılardan Cem Bahçesi'nin, Âşık Çelebi'nin ifade ettiği gibi Nis'te değil Rodos adasında olduğu açıkça görülmektedir.

4. Cem'in divanını, Kerem ve Râiyye kasidelerini İstanbul'a göndermesi

Âşık Çelebi: "Ve kendi sergüzeştin cem' idüp Rûm'a gönderdüğü Râ'iyye kasîdesi meşhûrdur, ol kasîdenün matla'ı budur:

Câm-ı Cem nüş eyle iy Cem bu Frengistândur
Her kuluñ başına yazılan gelür devrândur (vr. 67^b)

Elsine-i nâsda mezkûrdur. Ba'dehu musâhibi Sa'dî ile divanın ve kerem redif kasîdesin ve anuñ zımında mâcerâ vü dâsitânın Sultân II. Bâyezıd'a gönderdi. Özrin makbûl itmediler, bugün yarın diyü ferdâdan ferdâya saldılar. Felekdür, irdüğine irer, irmedüğine taş taş atar. Âhur Sa'dîyi casusdur, diyü tutup deryâya saldılar." (vr. 67^b) diyerek Cem'in divanını, Kerem ve Râiyye kasidelerini Sa'dî ile II. Bâyezıd'a gönderdiğini ifade ediyor.

Âşık Çelebi, Sa'dî hakkında verdiği bilgilerde ise yukarıdaki beyanıyla çelişmektedir. Müellif Sa'dî hakkında şunları söylüyor: "Merhûm Sultân Cem işaretiyle tebdîl-i sûret ve tahvîl-i setr idüp İstânbûl'dan

erkândan ve kuldan haber almağa azm-i Rûm eyler, Rodos'a gelüp Aydın iline geçüp gündüz Ashâb-ı Kehf gibi gâr-nişin (mağarada oturan) olup gice mâh gibi tâbân, karada koyup harâbe harâbe konmakta kendin mânend-i bûm eyler (kendisini baykuşa benzetir). Gammâz câsûstur, diyü Sultân II. Bâyezîd'a merhûmı gammâz idüp, siyâset idüp boynuna taş bağlayup İstânbûl'da denize atarlar." (vr. 156^a)

Yukarıdaki ifadeye göre Sa'dî, tebdil-i kıyafet ve tebdil-i suretle Nis'ten İstanbul'a gönderilmiştir. Kılık kıyafetinin değiştirilmesi, Padişah'la görüşmek amacıyla gönderilmediğinin işaretidir. Sa'dî II. Beyazıt'ı görmemiştir, dolayısıyla Cem'in divanını, Kerem ve Râiyye kasidelerini Padişah'a ulaştırması ve bu amaçla yanında bulundurması mümkün değildir.

Sa'dî 1482'de denize atılarak boğduruldu. Râiyye kasidesi ise 22 Şubat Cumartesi günü 1483'te Savoie dükü I. Charles'in Cem şerefine verdiği ziyafet sofrasının tasviridir. Kasidenin, Sa'dî'nin ölümünden sonra yazıldığı kesindir. Divanını ve Kerem redifli kasidesini Nis'te yazıp tamamlamış olması Cem'in durumu icabı mümkün görünmüyor. Ayrıca aşağıdaki şiir, Sa'dî'nin durumunu aydınlatmaktadır:

Frengistânda Şeh-zâdeyi terk eyleyüp Sa'dî
Olup tebdîl-i sûret geldi İstânbûla sirrânî
Mekâtib-i Cemi aşhâbına sirrân ulaştırmış
Cevâbın ahz idüp 'avdetde şehrin pâsbânı
Taraşsud üzre imiş 'âkıbet Sa'dî-i bi-çâre
Ele virdi boğazı şîşe-i efrenc-veş anı
Galağa pîşgâhında siyâset emr olunmak-la
Ol dem deryâya ilkâ eyledi cellâd-ı Sulţânî

«Sa'dî'ye tanınmayacak şekilde değişiklik yapıldı. Sa'dî, Şehzade'yi Fransa'da bırakıp gizlice İstanbul'a geldi. Cem'in ona verdiği mektupları ilgililere gizlice ulaştırdı. Cevaplarını alıp dönüşünde şehrin bekçisi onu gözlüyormuş, zavallı Sa'dî'yi Avrupa tarzında yapılmış bir şişenin boğazı ele verdi. Galata girişinde ölüm cezası emr olununca Padişah'ın celladı onu denize attı.»

Bu olay Cem'in henüz Nis'te olduğu H. 3 Ramazan 887 Çarşamba / M. 1482'ye isabet etmektedir. Sa'dî geriye dönememiştir.

Diğer taraftan şövalyeler 112 gün sonra "Nis şehrinin etrafına kadar gelmiş olan veba salgınından Cem ve kafilesini uzaklaştırmak için" onu H. 27 Zilhicce 887 Çarşamba / M. 5 Şubat 1483'te Nis'ten alıp kuzeybatıya doğru yola çıkardılar (Vatin 2004: 178).⁴ "Birer aksak sakat kimi kuyruksuz tavarlara bindirüp... göçüp..." (Haydar Bey 1330: 11) Savoie Dükalığının başşehri olan Chambéry'e, oradan da Rumilly adlı hisara getirdiler.

Cem'in divanını Nis'te tamamladığı düşünülemez. Bu, onun Nis'ten ayrıldıktan sonra Fransa'nın Limusin bölgesinde kaldığı 6 yıl içinde yazdığı şiirlerini yok saymak veya Fransa'da yaşadığı onca zorlu esaret yıllarında çektiği manevi sıkıntıları aksettirdiği şiirlerinden habersiz olmak manasına gelir. Cem Sultan, oturma izni için Nis'te 112 gün endişe içinde bekletildi. Bu zaman zarfında divanını tertip etmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca Cem, Nis'ten ayrıldıktan sonra da şiir yazmaya devam etmiştir. O şiirlerde esaret teması açıkça görülmektedir:

Küffâra esîr eyledüñ İslâm ehlini
Bir şora gör-e kimse görür mi revâ felek

(Meriç 2006: 473; Terkid-bend I/7)

«Ey felek! Bir müslüman kulunu kâfirlere esir eyledin, bir sor da gör, kimse bunu reva görür mü? »

Gülistân yirine ni'me'l-bedeldür
Felek yirümi şimdi hâr kıldı

(Meriç 2006: 615; Gazel 66/4)

«Daha önce yerim bir gülistandı, şimdi felek yerimi diken etti.»

Ol dem kanı ki mesken idi işigüñ Ceme
Hayfâ ki geçdi bilmedük ol hoş zamân idi

(Meriç 2006: 610; Gazel 63/7)

«Eşiğinin Cem'e mesken olduğu o demler nerede? Onlar ne hoş zamanlardı, geçti gitti, hiç kıymetini bilmedik, ne yazık!»

⁴ Vatin, mutaassıp Fransa kralı XI. Louis'in bir müslümanı krallığında barındırmayı reddettiğinden Cem'in Savoy'da alıkonulduğunu belirtmektedir.

III. Sonuç

Âşık Çelebi tezkiresinde Sultan Cem'le ilgili verdiği bilgilerde yanlışmıştır. Tezkirede zikredildiği gibi Cem, Türkçe divanını babası Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmemiştir. H. 901'de değil 900 tarihinde ölmüş olup Bursa-Muradiye'de ağabeyi için yaptırılan türbeye defnedilmiştir. Adıyla anılan bahçe Nis'te değil Rodos'tadır. Nis'teki günleri mutluluk içinde değil sıkıntı ve endişe içinde geçmiştir. Şair Sa'dî ile birlikte divanını, Kerem ve Râiyye kasidelerini II. Beyazıt'a göndermemiştir. Divanını Nis'te tamamlamamıştır, buradan ayrıldıktan sonra da özellikle esaret temasını işleyen şiirler kaleme almıştır. Bursalı Belîğ'in tezkiresinde *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisinden olduğunu ileri sürerek verdiği beyit Cem Sultan'a değil Âşık Çelebi'ye aittir.

Kaynaklar

- BELİĞ Bursavî İsmail Efendi (1885), *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dâniş-verân-ı Nâdiredân*, Bursa.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1947), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik -haz. (1973), *Katip Çelebi: Tuhfetü'l-kibâr fi-Esfârî'l-bihâr*, İstanbul.
- HAYDAR BEY (1330), *Vâkıât-ı Sultan Cem*, nşr. M. Arif, İstanbul: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasının ilavesi.
- HOCA SÂDETTİN (1279), *Tâcü't-tevârih*, İstanbul.
- MERİÇ, Münevver Okur (1992), *Sultan Cem, Hayatı ve Şiir Dünyası*, Ankara.
- MERİÇ, Münevver Okur -haz. (1997), *Sultan Cem: Cemşîd ü Hurşîd*, *İnceleme-Metin*, Ankara: AKM Yay.
- MERİÇ, Münevver Okur (2006), *Sultan Cem, Hayatı, Esareti, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü yayını.
- Pîr Mehmed Âşık Çelebi Tezkiresi*, Muhammed b. Muhammed Tercümesi, İSAM Kütüphanesi [3501G], Yazma, 299 varak.
- ŞENTÜRK, Atilla - KARTAL, Ahmet (2004), *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- VATİN, Nicolas (2004), *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdenizde Savaş, Diploması ve Korsanlık*, İstanbul.
- ZİVER BEY (1312), *Rodos Tarihi*, Rodos.